

УДК 343.2.01(37)(091)

Є. С. ЛОГВИНЕНКО,

викладач кафедри конституційного та міжнародного права
факультету підготовки фахівців для підрозділів боротьби
з кіберзлочинністю та торгівлею людьми
Харківського національного університету внутрішніх справ

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК СИСТЕМИ ПОКАРАНЬ У ДАВНЬОРИМСЬКІЙ ДЕРЖАВІ

Під час дослідження процесу становлення та розвитку системи покарань у Давньому Римі, розкрито мету покарань, показано особливості визначення покарання за злочини, запропоновано їх класифікацію. Зроблено висновок, що система покарань у період імперії еволюціонувала. Вона значно ускладнилася і ще більше диференціювала залежно від соціального стану винного і потерпілого. Встановлено, що покарання вирізнялися надзвичайною суворістю, вони мали на меті не тільки відплатити злочинцеві за скоєний злочин, а й залякати інших.

Ключові слова: Давній Рим, республіка, імперія, Закони XII таблиць, злочин, система покарань, смертна кара, тілесні покарання, штраф.

Lohvynenko, Y.S. (2015), 'Formation and development of the punishment system in the Ancient Roman state' ["Stanovlennia ta rozvytok systemy pokaran u Davnorymskii derzhavi"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 31–35.

Постановка проблеми. Розбудова незалежної Української держави обумовлює потребу у формуванні відповідної правової системи. Від того, наскільки національна правова система буде відповідати існуючим економічним, політичним, соціокультурним умовам життя, а також історичному досвіду національного правотворення, залежить подальший розвиток України як правової, демократичної, соціальної держави.

Сьогодні Україна докладає чимало зусиль для того, щоб відповідати вимогам часу, бути сильною, цивілізованою країною. З цією метою проводяться реформи в усіх сферах суспільно-державного життя. Серед правових реформ особливе значення має оптимізація інституту покарань, оскільки покарання як особлива форма державного примусу впливає не лише на особу засудженого та його найближче оточення, а й на певні соціальні процеси. Євросоюз запропонував нову модель інституту покарання. Однак для проведення вищезначеної реформи вкрай

необхідним видається врахування досвіду минулого. Оскільки римське право мало великий вплив на правову систему як України, так і Європи, значний інтерес науковців викликає історія становлення та генеза системи покарань у Давньому Римі.

Стан дослідження. У працях як вітчизняних, так і зарубіжних учених – В. І. Кадєєва, Б. Й. Тищика, В. С. Макарчука, Л. М. Бостана, І. Д. Мудрака, О. А. Гавриленка, Л. Ю. Гривняка, Г. І. Тираспольського та ін. – розглядалися різні аспекти становлення та розвитку інституту покарань у Давньоримській державі. Однак зазначена тема потребує подальшого комплексного вивчення. **Метою** статті є всебічне вивчення процесу становлення і розвитку системи покарань у Давньому Римі.

Виклад основного матеріалу. Давньоримське кримінальне право зберігало риси родового ладу і було тісно пов'язане з релігією. При визначенні покарання за злочини пріоритетними були не закони, а звичай та традиції. Більшість

правопорушень розглядалась у порядку приватного обвинувачення, проте вже почали розрізнятися злочини публічного та приватного характерів. До першої групи належали злочини проти римської держави та релігії: зрада, заколот, змова, опір владі, богохульство, чаклунство тощо, а до другої – злодійство, посягання на особистість, знищення й ушкодження майна.

Так, Закони XII таблиць трактували та визначали покарання тільки за приватні правопорушення, які стосувалися приватних осіб. Громадські, або публічні, правопорушення, що стосувалися інтересів держави, спочатку не були передбачені законодавством. З'ясування того, що є публічним правопорушенням, а також визначення покарання за нього було компетенцією магістратів [1, с. 360].

Водночас багато складів злочинів закріплюються римським законодавством. Наявність законів не виключала сваволі правителів Риму, які могли на свій розсуд визначати, що є злочинним діянням і що таким не є. У цьому випадку і покарання було довільним.

Метою покарань насамперед було залякування. Суворість і публічність їх виконання з острахом сприймалися суспільством і впливали на підвищення правової відповідальності.

Окрім страти, як покарання застосовувалися каторжні роботи, вислання, вигнання за межі держави, ув'язнення, штрафи, конфіскація майна і тілесні покарання.

Смертну кару застосовували у Римі з найдавніших часів. На думку дослідника Г. І. Тираспольського, її можна поділити на традиційну та особливу. За мірою жорстокості традиційна страта поділяється на п'ять розрядів: звичайна, кваліфікована, поміркована, пом'якшена, психологічна [2, с. 26].

Особлива смертна кара включає шість різновидів: побиття камінням, призначення актором-смертником, екзотична страта (затоптування, розривання тіла, перепилювання, зморення голодом, підвішування на гак, насильне кровопускання тощо), децимація (страта кожного десятого воїна), страта як завершення катування (забиття до смерті палицями, ланцюгами, батогами і т. ін.), ритуальна. Окремо виділено особливу смертну кару, тому що вона, як правило, не передбачалася римським законодавством. Або ж як ритуальна страта являла собою людські жертвоприношення відповідно до давньоримських релігійних уявлень та обрядів.

Стосовно звичайної страти, то вона проводилася такими способами: відрубання голови, заколювання мечем або ножем, перерізання горла, придушення, скидування з Тарпейської

скелі, утоплення, позбавлення життя за допомогою отрути [2, с. 27].

Обезглавлювання проводилося мечем (*animadversio gladio*) або сокирою (*percussio secūri*). Які злочини так каралися, джерела не повідомляють. Однак, за свідченням античних істориків, обезглавлювання сокирою вищих сановників уважалося у Давньому Римі ганебною стратою, оскільки сокира застосовувалася для умиротворення жертвних тварин. Засновник давньоримської республіки Луцій Юній Брут, за свідченням Плутарха, саме так покарав своїх синів за спробу заколоту [3, с. 187]. Заколювання мечем або ножем було доволі нечастим. Зазвичай це покарання застосовувалося під час бойових дій і вважалося почесним. Придушення (*strangulatio*) мало два технічних різновиди: з підвішуванням і без нього. Перше передбачено для рабів, а друге – для впливових осіб. Однак таке покарання було принизливим для римлян [4, с. 153]. За Законами XII таблиць скидування з Тарпейської скелі (*dejiçere e saxo Tarpejo*) застосовувалося до римських громадян за кровозмішування – інцест (*incestum*) [5, с. 69–70]. Інколи зі скелі скидали за заняття магією чи астрономією [6, с. 68] або ж за опозиційну діяльність владі [7, с. 559]. За опір владі також могли покарати утопленням (*roepā aquālis*) або отруєнням.

Кваліфікована страта у Давньому Римі вважалася особливо ганебною і традиційно включала: спалення, розірвання звірами, розп'яття на хресті, умиротворення на фурці (*furgā*) – станку для катувань і страт, утоплення в шкіряному мішку, закопування живим у землю [2, с. 37–39].

Як вияв помсти, рівнозначної покаранню, за Законами XII таблиць, спалення (*crematio*) застосовували за підпал [5, с. 69]. Розірванням звірами (*objiçere bestiis*) карали рабів та військовополонених. За збройний виступ проти влади доволі поширеним було розп'яття на хресті (*damnatio in cruce*) і вважалося найбільш ганебним покаранням. Одна з наймасовіших страт розп'яттям відбулася після придушення повстання Спартака (74–73 рр. до н. е.). Тоді було страчено шість тисяч рабів [8, с. 76]. Перебіжчики каралися смертю на фурці. А за вбивство близьких родичів або особи високого рангу загрожувало утоплення у шкіряному мішку (*roepā cullei*). Але обов'язковим було визнання вини звинуваченим. Винних у вбивстві сікли палицями, потім зашивали у мішок разом із собакою, півнем, змією і мавпою та кидали у ріку або море. Закопування живим у землю (*supplicium more majōrum*) застосовувалося до

весталок, які порушили обітницю і втратили невинність [9, с. 90–93].

Поміркована страта (*libēra facultas mortis*) застосовувалася лише з дозволу правителя. Суть її полягала в тому, що під наглядом офіційних осіб засудженому надавалася можливість здійснити акт самогубства. За які злочини особа підлягала такій страті, з джерел не відомо, проте присуджувалася вона лише сановникам та їх близьким.

Рішення про проведення психологічної страти (*damnatio memoriae = ignominia post mortem*) приймалося сенатом і передбачало скасування законів і розпоряджень померлого імператора. За свої непристойні діяння його ім'я викреслювалося з усіх державних документів [2, с. 44].

Якщо звернути увагу на час виконання смертної кари, то у період республіки страчували відразу після винесення вироку. За часів існування імперії традиційною стала відстрочка виконання вироку від тридцяти днів до одного року [10, с. 91]. Римське законодавство передбачало нагляд над стратами. Здійснення його покладалося на трьох уповноважених чиновників (*tresviri capitales = tresviri nocturni*).

На початку II ст. до н. е. смертну кару для римських громадян замінили вигнанням (*exilium*), однак у період громадянських воєн вона була відновлена і часто поєднувалася з конфіскацією майна. Вигнання називали у Римі позбавленням води і вогню (*interdictio aquae et ignis*) – заборонаю проживати спільно зі своїми співгромадянами (за часів імперії така заборона була скасована). Тобто вигнання поєднувалося з утратою громадянства [10, с. 53]. Римський громадянин, щоб уникнути вироку смертної кари, міг добровільно піти у вигнання. Повернення вигнанця на батьківщину означало для нього смерть або захоплення у рабство.

Також практикувалося насильне вигнання. За рішенням сенату засуджених вивозили в таке місце, де важкий клімат і відсутні належні умови для життя. Часто таким місцем був острів Сардинія [6, с. 98].

У Давньому Римі періоду республіки широко застосовували і тілесні покарання, які накладали за розпорядженням Народних зборів чи магістратів. Вищих магістратів, як правило, супроводжували ліктори з пучками прутів. Переважно тілесні покарання полягали у побитті різками, батогами, але коли застосовувався таліон, то були й калічні кари – відрізання пальців, вух тощо. Особам, яких звинувачували у наклепі, повторній крадіжці, збіглим рабам голили голову, брови та випалювали на чолі тавро (*stigmā*). Воно могло бути у вигляді літери,

слова або короткої фрази: «C», від слова *calumniator* – наклепник; «FUG», від слова *fugitivus* – біглий раб; «FUR» – крадій; «CAVE FURUM» – бережись крадія [11, с. 253].

Поступово складається система штрафів. Їх накладали магістрати без дотримання особливих процедур. Спочатку штраф сплачували переважно худобою, його максимум був установлений на тридцять биків і дві вівці. З кінця У ст. до н. е. штрафи переважно стягують грошима з розрахунку вартості бика – 100 асів, вівці – 10 асів. Магістрат не міг штрафувати на суму, яка перевищувала вартість половини майна винного. Якщо ж таке траплялося, то рішення магістрату можна було оскаржити до Народних зборів.

З поглибленням соціальної нерівності більш суворими стали покарання, особливо рабів. За найменші провини їх жорстоко карають. Якщо раніше рабів карали їх власники, то потім їм допомагали магістрати. Так, у 10 р. н. е. з'являється закон, згідно з яким за вбивство рабом свого пана карали смертю всіх рабів, які на той час перебували в будинку чи на подвір'ї (за винятком тих, хто протидіяв убивству з небезпекою для життя). Різні покарання за одні й ті самі злочини застосовували й щодо римлян та перехресців.

Водночас у другому періоді існування республіки спостерігається значний розвиток не лише інституту покарання, але й інших інститутів кримінального права. З'являються поняття вини, умислу й необережності, випадковості. У зв'язку з цим різними були і покарання. Проте спробу вчинити злочин ще не відділяли від здійснення його і за це карали, як за злочин. Разом з тим не карали за злочинний намір, який не був реалізований, і за приготування до злочину.

У період пізньої республіки ще збереглися залишки самосуду. Допускалось безкарне убивство батьком заміжньої дочки і її коханця. Чоловік такого права не мав, крім випадків, якщо коханець був особою низького походження.

Єдиного збірника законів чи кодексу, де були б систематизовані покарання, не існувало. Діяли різні закони, сенатусконсульти, преторські едикти.

У період імперії значною мірою зберігалася і діяло республіканське кримінальне законодавство, яке доповнювалося численними імператорськими конституціями. За злочини і проступки почали карати, беручи до уваги ступінь вини. Також уже розрізняли приготування і посягання на злочин від скоєного злочину,

і покарання за це були різні, а іноді у першому випадку взагалі звільняли від покарання.

Оскільки підставою для кримінальної відповідальності стало вважатися навмисне чи необережне діяння, з'явилося і поняття осудності. Неосудними, тобто такими, що звільнялися від кримінальної відповідальності, були малолітні та психічнохворі особи.

Під час правління імператора Юстиніана основний масив нормативного матеріалу щодо злочинів і покарань був зібраний у 47 і 48 книгах Дигест, хоч і в них покарання не були систематизовані [9].

Слід зазначити, що з появою постійної армії виникають норми, які регулюють поведінку воїнів, порядок проходження служби, встановлюють дисциплінарну і кримінальну відповідальність воїнів за порушення. Ці норми у відносно систематизованому вигляді збереглися у вигляді фрагментів із праці римського юриста II–III ст. Арія Менандра «Про військову справу» [1, с. 373].

Покарання накладалося, насамперед, за військовий злочин, що визначався як порушення вимог військової дисципліни. За найтяжчий злочин, яким вважалася зрада винних; розжалували, допитували під тортурами і карали смертю. Смертна кара передбачалася також за непослух командирам, заклик до бунту, невиконання наказу, образу командирів, фізичний опір, втрату зброї у воєнний час, дезертирство під час війни або якщо воно було повторне у мирний час.

Менш серйозні порушення – самовільний відхід з частини, але з поверненням – каралися розжалуванням, биттям батогами або переведенням у штрафну частину. Розжалувати або побити батогами могли також за дезертирство, а відправити до штрафної частини – за ухиляння від військової служби. За переховування

сина від військової служби у воєнний час батькові загрожували вигнання і конфіскація частини майна, а в мирний час – побиття палицями.

Злочинне ставлення до озброєння і військового майна: продаж панцира, меча, шолома чи щита – прирівнювалося в мирний час до дезертирства. Коли це траплялося під час походу, карали смертю.

Якщо під впливом якихось страждань, розчарування у житті, хвороби, безумства воїн причиняв собі тілесні ушкодження або робив спробу вчинити самогубство, то його з ганьбою вигнали з армії. Під страхом смерті заборонялася служба в армії рабам (якщо раб видавав себе за вільного), а також тим, хто був покараний за тяжкі злочини чи раніше з ганьбою вигнаний з армії.

За загальнокримінальні злочини до воїнів застосовували різні види покарань (повішення, віддання на розправу диким звірам та відсилення на рудники). Проте за одні й ті самі злочини воїнів карали суворіше, ніж цивільних осіб.

Отже, можемо зробити **висновок**, що система покарань у період імперії еволюціонувала. Вона значно ускладнилася і ще більше диференціювала залежно від соціального стану винного і потерпілого. Покарання вирізнялися надзвичайною суворістю, вони мали на меті не тільки відплатити злочинцеві за скоєний злочин, а й залякати інших. Набували поширення такі покарання, як каторжні роботи в державних рудниках, виселення за межі держави, заслання у певне місце на визначений строк або навечно, ув'язнення, тілесні кари і штрафи. У вигляді додаткового покарання часто застосовували конфіскацію майна. Як основне це покарання застосовували, якщо порушувались певні заборони у шлюбно-сімейних відносинах.

Список використаних джерел

1. Тищик Б. Й. Історія держави і права країн Стародавнього світу : навч. посіб. / Б. Й. Тищик. – Львів : Світ, 2001. – 384 с.
2. Тираспольский Г. Беседы с палачом. Казни, пытки и суровые наказания в древнем Риме / Г. Тираспольский. – М. : Интрада, 2003. – 192 с.
3. Плутарх. Сравнительные жизнеописания : в 3 т. / Плутарх ; [пер. с древнегреч. С. П. Маркиша, С. И. Соболевского]. – СПб. : Кристалл, 2001–. – Т. 1. – 2001. – 670 с.
4. Цицерон. Речи : в 2 т. Т. 1. Годы 81–63 до н. э./ Цицерон ; [пер. с лат. О. В. Горенштейна]. – М. : Изд-во АН СССР, 1962. – 445 с.
5. Хрестоматия по истории древнего мира / [под. ред. С. Л. Утченко]. – М. : Социэкгиз, 1962. – 675 с.
6. Тацит Корнелий. Анналы. Малые произведения / Корнелий Тацит ; [пер. с лат. А. С. Бобовича]. – М. : АСТ, 2010. – 505, [7] с.
7. Ливий Тит. История Рима от основания Города : в 3 т. / Тит Ливий ; [ред. пер. М. Л. Гаспаров, Г. С. Кнабе]. – М. : Наука, 1993. – Т. 3. – 1993. – 770 с.
8. Мишулин А. В. Спартак / А. В. Мишулин. – М. : Учпедгиз, 1950. – 149 с.
9. Дигесты Юстиниана / [отв. ред. Л. Л. Кофанов]. – М. : Статут. – Т. 7, полут. 2, кн. 48–50. – 2005. – 564 с.
10. Омельченко О. А. Римское право : учебник / О. А. Омельченко. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Эксмо, 2005. – 221 с.

11. Апулей. Апология или Речь в защиту самого себя от обвинения в магии. Метаморфозы. Флориды / [пер. с лат. М. А. Кузмина, С. П. Маркиша]. – М. : Изд-во АН СССР, 1956. – 437 с.

Надійшла до редколегії 30.09.2015

**ЛОГВИНЕНКО Е. С. СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ ПОКАЗАТЕЛЕЙ
В ДРЕВНЕРИМСКОМ ГОСУДАРСТВЕ**

При исследовании процесса становления и развития системы наказаний в Древнем Риме раскрыта цель наказаний, показаны особенности определения наказания за преступления, предложена их классификация. Сделан вывод, что система наказаний в период империи эволюционировала. Она значительно усложнилась и стала еще более разнообразной в зависимости от социального положения виновного и потерпевшего. Установлено, что наказания отличались чрезвычайной суровостью и преследовали цель не только отплатить преступнику, но и утратить остальных.

Ключевые слова: *Древний Рим, республика, империя, Законы XII таблиц, преступление, система наказаний, смертная казнь, телесные наказания, штраф.*

**LOHVNENKO Y. S. FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE PUNISHMENT
SYSTEM IN THE ANCIENT ROMAN STATE**

While studying the formation and development process of the punishment system in the Ancient Rome, it was found out that the ancient Roman criminal law retained the features of gentile society and was closely connected with religion. In determining the punishment for committed crimes the priority had customs and traditions rather than laws. It was presented that the majority of the offences were considered within a private prosecution. Meanwhile, there was the difference between crimes of public and private character. The first group included the crimes against the Roman state and religion like: treason, conspiracy, rebellion, resistance to power, blasphemy, witchcraft, etc., the second included: an attack on the person, evil, destruction or damage of property. The author of the paper has revealed that in the days of the empire Republican criminal legislation had remained to a large extent, which was supplemented by numerous imperial constitutions. For crimes and misdemeanors there was a punishment taking into account the degree of guilt. There was also a difference between planning and encroachment on the crime and committed crime; the punishment for them was different and sometimes, in the first case, there wasn't any punishment at all. It was concluded that the punishment system in the empire period evolved. It was much more complicated and became more diverse depending on the social status of the guilty party and the victim. Punishments differed with extremely harsh character and were intended not only to repay the offender, but also to intimidate others.

Keywords: *Ancient Rome, republic, empire, Laws of XII Tables, crime, punishment system, death penalty, corporal punishment, fine.*
